

EGRY GÁBOR

„Két pogány közt”?

Régió, nemzet, őslakók és gyarmatosítók a két világháború közti Erdélyben

Ha a következő tanulmányt néhány szóban, kulcsfogalmak mentén kellene összefoglalni, akkor a legközelebb talán akkor járnánk az igazsághoz, ha az Erdélytől való távolságot és az Erdélyhez való közelséget, egyúttal pedig Erdély határainak megvonását említeném. Ez utóbbiak esetében nem a békekonferencia asztalánál vagy a döntőbírószági tárgyalótermekben történt határmegvonásra gondolok, hanem arra, hogy a történelem egyes erdélyi szereplői – a mindennapi emberektől a politikai elitig – hogyan próbálták meg elhelyezni magukat és régiójukat a világban és ennek során hol húzták meg a „minket” „tőlük” elválasztó vonalat. Elsősorban tehát nem a földrajzi térben húzott határokról lenne szó – noha természetesen a történetnek ilyen vonatkozása is van, például miként terjed ki Erdély földrajzi fogalma mindazon területekre, amelyek 1918–1919-ben *de facto* Romániához kerültek –, hanem a társadalmi térben megjelenő és egyúttal identitásdiskurzusokat formáló vagy éppen azokból táplálkozó különbségekről és a hozzájuk kapcsolódó tapasztalatokról.

Remélhetőleg már a címből is érzékelhető, hogy a főszereplők (már amennyire egy ilyen történetnek lehetnek főszereplői) és velük írásom súlypontja erdélyi, az ő nézőpontjuk fogja meghatározni a történet előadását. Ez két ponton különbözik a kérdésnek attól a hagyományos megközelítésétől, amit legkönnyebben Rogers Brubaker triadikus modelljével írhatunk le. Eszerint a kisebbségeket a saját anyaállamunk (*kin-state*), a nekik otthont adó nemzetiesítő állam (*nationalizing state*) és a kisebbség viszony-

rendszerében ragadhatjuk meg.¹ Ez a háromszög azonban úgy tűnik, eredeti értelmezésében szükségképpen aszimmetrikus, legalábbis a nemzeti kisebbségnek a központokhoz való viszonyát tekintve. A modellben a nemzetiesítő állam nyomást gyakorol a nemzeti kisebbségre, hogy vele szemben is érvényre juttassa saját nemzeti programját, míg az anyaország támogatja az egyébként erőforrásokban szűkös nemzeti kisebbséget ellenállásában. Látható, hogy a viszonyrendszer kulcsa itt inkább a két nemzeti központ egymáshoz való viszonya, a kisebbség mindkettőjüknek alárendelt és lényegében egyfajta közvetítő (vagy ha tetszik bokszsák) szerepet tölt be konfliktusukban.² Ezzel szemben én azt szeretném bemutatni, hogy a határok meghúzásának és átlépésének dinamikus viszonyrendszerében milyen szerepet kaptak a régió lakói, legyenek akár románok, akár magyarok. Ehhez leginkább arra van szükség, hogy elemzésnek vessük alá az egyes nemzeti közösségeken belüli kapcsolatrendszert és választóvonalakat is, történelmi ágensségekhez juttatva ezzel a tartomány elitjeit is.

Ennek megfelelően nem csak a triadikus viszonyrendszer aszimmetrikus jellegét szeretném kiküszöbölni – erre szolgál a hangsúlyozottan erdélyi nézőpont és fókusz, valamint a magyar–magyar, illetve román–román találkozások bemutatása –, hanem a háromszöget négyszöggé bővítem, egyúttal megnövelve a lehetséges találkozások számát is. Az erdélyi román és erdélyi magyar eliteket (és a régió lakóit is) külön-külön szereplőnek tekintve, immár hatféle találkozást és vele hatféle elkülönülési vagy azonosulási lehetőséget vehetünk számba, szemben a triadikus viszonyba kódolt háromfélével.³ Fő kérdésem éppen ezekre vonatkozik: miként szembesültek egymással erdélyi magyarok és

¹ Rogers BRUBAKER: Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában. *REGIO*, 2006/3. 3–30.

² Hasonlóképpen érvel, de Brubaker modelljét nem elemzi, csak használja Holly CASE: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea*. Stanford University Press, Stanford, 2009.

³ Itt most nem foglalkozom a tartomány nem magyar vagy román nemzetiségű csoportjaival és ezek elitjeivel, noha természetesen ezek beemelése a vizsgálatba további lehetőség. Fő célom azonban a magyar–román viszony összefonódásának bemutatása. Ennek megfelelően az említett hat találkozási típus: 1) magyarországi magyarok és okiráltságbeli románok, 2) magyarországi magyarok és erdélyi románok, 3) magyarországi magyarok és erdélyi magyarok, 4) erdélyi magyarok

románok, magyarországi magyarok és regáti románok, és vajon amikor szembesültek egymással, mennyire *távol*, vagy mennyire *közel* helyezték el magukat egymástól?

Mindebből az is következik, hogy az alább bemutatandó viszonyrendszert alapvetően nem statikusnak, hanem dinamikusnak látom, amelyben az elkülönülés és az azonosulás változatos formái és gyakorlatai jelentkezhetnek, körülményektől függően. Az egyes csoportok összeolvadhatnak valakivel szemben vagy elkülönülhetnek egymástól bizonyos jellemzőik vagy érdekeik mentén, határaik átjárhatók vagy nagyon is szigorúan zártak lehetnek, a lényeg, hogy közben magukat valakikkel szemben csoportként határozzák meg és a csoportnak közös tulajdonságokat tulajdonítsanak. Ez érvényes lehet mind a mindennapi találkozások eseteire, mind a politikai elit diskurzusaira, akár egy időben is. Kérdésem tehát egy kicsit másképp megfogalmazva az, hogy ezek a csoportok miként jönnek létre (ha tetszik, konstruálódnak) a két világháború közti Erdély társadalmi terében, milyen tényezők állnak a csoportképzés mögött, és mi ennek az egyéni identitásban megjelenő vetülete?

Keresztúton: önazonosság referenciák

Mindebből az is következik, hogy a probléma nem választható el az identitás – sokak szerint elhasznált⁴ – fogalmától sem. Bár a kritikáknak kétségtelenül igazuk van abban, hogy az identitás koncepciója sokszor túl tág és használata gyakran nem kellően reflektált, az általam vizsgált probléma értelmezéséhez mégis megkerülhetetlen, hiszen az egyének és a csoportok elkülönítése és meghatározása alapvetően az azonosság, önazonosság mentén történik. Elvégre az identitás hiába egyéni tulajdonság, a társadalmi gyakorlatban mégis az egész csoportra érvényesként, a csoport közösségét meghatározóként kezelik. Sőt, ebben a formában

és erdélyi románok, 5) erdélyi magyarok és ókirályságbeli románok, 6) erdélyi románok és ókirályságbeli románok.

⁴ John E. Fox-Cynthia MILLER-IDRISS: Everyday nationhood. *Ethnicities*, 2008/4. 536–563.

az egyes csoportok esetében a legtöbbször homogén identitást feltételeznek és próbálnak érvényesíteni, akár a csoporton belülről, akár kívülről tulajdonított identitásról van szó.

Persze, ettől még az identitás a megfigyelő és az értelmező számára sokrétű és változatos jelenség marad. Ennek a sokszínűségnek a legkézenfekvőbb megnyilvánulása a többes identitás lehetősége vagy éppen ténye, nem csak a többes etnikai identitás értelmében, hanem kiterjesztve ezt a politikai, osztály-, nemi stb. identításra is. Mindegyik esetben felmerül persze a kérdés, hogy a többes identitás esetén vajon milyen ezek viszonya egymáshoz. Vajon van köztük egy jól megragadható hierarchia – mint azt a problémával szintén szembesülő két világháború közti politikai szereplők feltételezték, amikor például a nemzeti érzelmű munkásságról beszéltek – vagy pedig mindegyik egyszerre lehet érvényes és megragadható? Egyáltalán értelmes kérdés-e ez, különösen az etnicitás dinamikus, helyzethez kötött, éppen a csoport előfeltételezett homogenitását meghaladni akaró újabb modelljeinek tükrében?⁵

Ebben a tanulmányban éppen arra törekszem, hogy Brubaker nyomán – egyúttal az egyre kiterjedtebb történeti tárgyú irodalmat is követve⁶ – az identitás létrehozásának, megélésének és működésének dinamikus, relacionális, két- vagy többoldalú interakciókhoz kötődő modelljét felhasználva értelmezsem a két világháború közti Erdély történetét. Azt feltételezem, hogy megfelelő források segítségével megragadható, miként hívható (és hívják) elő az önazonosság bizonyos elemeit és formáit a társadalmi érintkezés és cselekvés során, és ennek segítségével tetten érhető az identitás, valamint ezen keresztül a csoport konstrukciójának

⁵ Rogers BRUBAKER: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001/7–8. 60–66.

⁶Tara ZAHRA: *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands 1900–1948*. Cornell University Press, Ithaca–London, 2008; Kate BROWN: *Biography of No Place. From Ethnic Borderland to Soviet Heartland*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2005; Pieter M. JUDSON: *Guardians of the Nation. Activists on the language frontiers of imperial Austria*. Harvard University Press, Cambridge, 2006; Jeremy KING: *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*. Princeton University Press, Princeton, 2005.

folyamata is, anélkül hogy eleve feltételezni kellene egy homogén, reifikált csoport létét.

Miként ragadható meg az önazonosság általában és ilyen történelmi távlatból, ha az nem szilárd és állandó, nem írható le valamely tulajdonságok összességéeként? Narratív változatába életút-elbeszélések nyújthatnak betekintést, ezek elemzése, felbontása segíthet megérteni, miként teremti meg és helyezi el önmagát valaki egy adott kontextusban, és ezen keresztül adott esetben az önazonosság formáit, részeit is felmérhetjük.⁷ Ugyanakkor ez a típusú hozzáférés történelmi távlatban már csak kevésbé adott, megfelelő források hiányában. Noha naplók, levelek, önéletrajzok tartogatnak ilyen információkat, ezek köre gyakran esetleges, sokszor egy-egy meghatározott társadalmi csoportra és miliőre korlátozódik. Egy másik lehetőség az önazonosság szituatív természetének veheti hasznát, ha sikerül olyan interakciókat, találkozásokat feltárni és több résztvevő szemével láttatni, amelyek során felmerül, hogy a szereplők viselkedését nemzeti hovatartozásuk is befolyásolta volna. Egy ilyen megközelítéssel éppen a helyzethez kötött identitás dinamikus elemeit lehet napvilágra hozni úgy, hogy a szereplőknek az etnicitáshoz való viszonyát tükrözze, anélkül hogy azt adottnak venné. Ilyen jellegű esetek feltárására ráadásul a történelmi forrásanyag is alkalmas, mindenekelőtt a két világháború között is bevett nemzetgyalázási vagy államellenes izgatási esetek.⁸ Ezek során éppen azért születtek hivatalos iratok, mert felmerült, hogy a vizsgálat tárgyát képező esetekben nemzeti alapon kategorizálható interakcióra került sor, a vizsgálati anyagok pedig értelemszerűen tartalmazták minden szereplő saját beszámolóját a történetekről. Ezek az anyagok egyúttal románok és

⁷ BOKOR ZSUSZA: Prostitúciós intézmények változása a két világháború közötti Kolozsváron. PhD disszertáció, ELTE BTK, 2011. 28–30., 232–238.

⁸ Erre példával szolgál HOLLY CASE: *Between States*. I. m.; Uő: *A City Between States. The Transylvanian City of Cluj-Kolozsvár-Klausenburg in the Spring of 1942*. PhD dissertation submitted to the Department of History and the Committee on Graduate Studies of Stanford University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History and Humanities, 2004. 127–158.; LESLIE WATERS: *Resurrecting the Nation: Felvidék and the Hungarian Territorial Revisionist Project, 1938–1945*. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History, UCLA, 2012. 178–218.

románok, magyarok és magyarok közti találkozásokba is bepilantást engednek. A különböző szemszögből született beszámolók – továbbá a hivatalos szervek reakciói – lehetővé teszik, hogy több fél és résztvevő viszonyát is kitapintsuk, annak megfelelően, hogy miként reagálnak a vizsgált helyzet nemzetivé tételére. Nem egyszerűen csak az derül ki ezekből a beszámolókból, hogy elfogadják vagy elutasítják bizonyos cselekedetek, beszédmodok, szokások egyik vagy másik nemzethez kötését, hanem az is, hogy maguk miként viszonyulnak ehhez és szerintük mi lenne a „nemzeti” kategória tartalma.

Van azonban a problémának egy másik, hasonlóan lényeges dimenziója is: a már említett elit szintje, valamint az általuk termelt és működtetett diskurzusok világa. Ha az egyéni önazonosságot nem is tekintjük szilárdnak és ebből következően a csoportidentitást sem látjuk homogénnek, ez nem jelenti azt, hogy adott társadalmi aktorok ne törekednének erre, ezzel amúgy magát a csoportot is folyamatosan létrehozva és fenntartva. Ebben ráadásul segítségükre vannak olyan, az egyén számára sem jelentés nélküli képzetek, mint a hovatartozás, akár területi, akár társadalmi vagy etnikai értelemben. Ezekre építve, vagy éppen ezek ellenében tehetnek kísérletet arra, hogy meghatározzanak egy csoportot, amelynek ők maguk is tagjai és amelyet egyfelől saját közös tulajdonságaival jellemeznek, másfelől pedig mindazzal, amiben különbözik más csoportoktól. Az így kialakított diskurzus lényegében az önazonosságról és annak csoportdimenziójáról szól. Mint látni fogjuk, ez is lehet szituatív, kontextusfüggő és dinamikus, azonban mindenképp egy másik szintje az etnicitás működésének.

Milyen ennek a két szintnek a viszonya a mindennapokban? Hogyan fordítódik le a mindennapok tapasztalata a diskurzusok homogenizációra törekvő nyelvére, és hogyan fordítható le mindaz, amit egy diskurzus elmond a csoportról és tagjairól, a világhoz való viszonyukról a mindennapok banális találkozásaiival? Noha ez a kérdés nem válaszolható meg az itt adott keretek közt, az értelmezés során mégis folyton szem előtt kell tartani ezt a kettősséget és azt, hogy viszonyuk korántsem egyirányú és monokauzális.

Mindeddig főként kétoldalú interakciókról és viszonyokról volt szó, ami az identitásnak is meghatározó eleme. A csoporthoz tartozás révén és során az adott csoportot és tagjait óhatatlanul is elhelyezzük más csoportokhoz való viszonyuk alapján, létrehozva ezzel a saját csoport „mi csoport”-ját és a másik csoport „ők csoport”-ját, ami adott helyzetben, az azonosulást felvállalva megfelel a mi és ők kettősségének is.⁹ Ha ezt kiegészítjük egy földrajzi térbeli dimenzióval (amit diszkurzív szinten is a haza meghatározása és fenntartása jelent)¹⁰ akkor a mi–ők kettéválasztás könnyen átvihető az idegenek és otthon lévők érzelmileg telítettebb kettősségére. Mivel azonban Erdély esetében nem pusztán térbeli és állampolgárságbeli (vagyis jogilag jól meghatározott) különbségről van szó, sőt az aktorok ugyanabban a térben működnek és döntően ugyanabba a jogi kategóriába esnek, kiemelt szerepet kapnak a csoportkonstrukció és elhatárolás más módjai és gyakorlatai. Az identitásdiskurzusban ennek leggyakoribb eszköze a csoporttagok vélt közös tulajdonságainak tételezése, továbbá az idegenek, a mások megkülönböztető jegyeinek számba vétele. A korszakban ennek tipikus módja a nemzetkarakterológia, ami azonban maga is sokszínű és jelentős változáson megy keresztül 19. századi formájához képest.¹¹ Az ilyen jellegű karakterizálásnak – melynek bevett eszközei az auto- és heterosztereotípiák, toposzok – fontos jellemzője, hogy a tulajdonságokat esszencializálja, a csoport – és ezáltal a csoporttagok – valamiféle meghatározó, lényegi, közösen osztott és a csoportot is meghatározó jegyének tartja. A lényeg, hogy a saját csoport tulajdonságainak megerősítése mellett a másiktól elválasztó különbségeket is esszencializálják, és ezzel etnicizálják.¹²

Ez egyúttal normatív jelleggel is bír, legalábbis bizonyos interakciókat tekintve, hiszen mindebből levezethető, hogy a csoport

⁹ Richard JENKINS: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség*, 2002/4. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=21&cikk=m020426.html> (letöltve 2012. szeptember 9.)

¹⁰ ZOMBORY Máté: *Az emlékezet térképei*. L'Harmattan, Budapest, 2011.

¹¹ TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke*. Argumentum, Budapest, 2010.

¹² FEISCHMIDT Margit: Megismerés elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitáskutatásban. In: Uő. (szerk.) *Etnicitás - a különbségteremtő társadalom*. Gondolat Kiadó-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2011. 7–29.

tagjainak miként kell viselkedniük egymással és miként másokkal érintkezve. Azt is mondhatjuk, hogy mintegy előírja a mindennapi találkozások repertoárját is, noha természetesen továbbra is az lesz az egyik kérdés, hogy miként működik, ha működik egyáltalán, ez a fajta preskriptív diskurzus. Hiszen a határok megvonása a gyakorlatban legalább annyira az ilyen találkozások során történik, mint a rítusok performatív aktusaiban, a magukat nemzetiként meghatározó intézmények és az írott szövegek révén.

Mindeddig kétoldalú találkozásokról volt szó, de korábban már jeleztem, hogy a két világháború közti Erdély egyik érdekességét az adja, hogy itt hat különböző találkozássra kerülhetett sor. A lehetséges viszonyrendszerek közül a magyarországi magyarok és az ókirályságbeli románok találkozásait itt nem vizsgálom, a fennmaradó öt viszonylaton belül érdemes elkülöníteni az Erdélyen belüli és kívülieket. Eszerint a Magyarországgal és a Regáttal való találkozás kerül az egyik csoportba, míg a nemzetiségek közti a másikba. A lehetséges kombinációk pedig meghatározzák azt a dinamikus teret, amelyben mind a diskurzusok, mind a találkozások meghúzhatják a határokat, egyszerre akár többet is.

Erdély és a külvilág

Sorba véve most már Erdély és a külvilág viszonyrendszerait, induljunk el az erdélyi magyarok Magyarországhoz fűződő képeitől. 1918 után nem sokkal – érthető módon – az immár anyaországgá lett Magyarország elsősorban az elveszett nemzetállam szerepét töltötte be. A hirtelen jött kisebbségi létben Magyarország lehetett az a viszonyítási pont, amely a dolgok természetes rendjét megmutatta és annak visszatérését ígérte. Nem csupán politikai értelemben, hanem a nemzeti kultúra centrumaként is, amit olyan intézmények, mint a meginduló rádió Erdélybe is eljuttattak. Magyarország felől pedig a közelséget volt hivatott kifejezésre juttatni a szolidaritás gyakori hangoztatása, az erdélyi magyarokat ért sérelmek napirenden tartása. Ebbe a viszonylag egyszerű – bár politikai okokból inkább Magyarországon nyilvánosságot

kapó – diskurzusba egyre gyakrabban keveredtek disszonáns hangok. Részben párhuzamosan a Magyarországon is egyre erősödő társadalomkritikai hangokkal, az erdélyiek körben is egyre gyakrabban szóltak a magyarországi világ visszasságairól, igazságtalanságairól. A nemzeti paradicsomból könnyen reakció, feudális világ lett.¹³

Erre kínált látszólag megoldást a transzszilvanizmus külön útja is. Ennek kezdeményezői – Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István – már 1918 előtt is újfajta társadalomszemléletet, modernizációs fellépést, az erdélyi magyarságot felemelő, helyben kidolgozott politikát szerettek volna. Trianon után aztán a Magyarországtól való távolodást, helyette az összes erdélyi megszervezését tűzték ki célul,¹⁴ nem mellékesen pedig az erdélyi magyar elit lecserélését is, a munkások és parasztok bevonását a közösségbe.¹⁵ Noha politikai értelemben nem voltak sikeresek, a transzszilvanizmus mint identitásideológia és mint kulturális áramlat meglehetősen széles körben hódított. Egyes elemei – mindenekelőtt az erdélyi magyarok valamilyen fokú elkülönülése a magyarországi magyaroktól – szinte általánosan elfogadottak lettek.¹⁶ A társadalomkritikából, a tényleges anyagi különbségekből és az elkülönülés tapasztalataiból és igényeiből kinőtt a demokratikus erdélyiek és az oligarchikus magyarországiak szembeállítása. Ez aztán egyes esetekben olyan értelmezést is megengedett, hogy a magyarországiak rendies világa valójában etnikai értelemben vett idegenségük eredménye.¹⁷

Az erdélyiek határozott távolodása Magyarországtól nem volt független személyes találkozásaitól sem. Bár a két világháború

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MOL) P1077 Keleti Akció 13. k. 63.

¹⁴ Kós Károly–ZÁGONI István–PAÁL Árpád: *Kiáltó szó*. Kolozsvár, 1921.

¹⁵ Kós politikai lépéseiről, az általa szervezett Magyar Néppártról lásd BÁRDI Nándor: Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban (1923–1924). In: Uő–FEDINEC Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. TLA, Budapest, 2003. 153–191.

¹⁶ EGRY Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére, 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

¹⁷ MOL P1077 Keleti Akció 13. k. 52–58., 72–76.

közi Magyarországnak még a mindennapjait is átszötte a revíziós propaganda,¹⁸ a Magyarországra látogató erdélyieket meglepően sok személyes sérelem érte. A beszámolók szerint szinte mindegyiküktől megkérdezték, hogyhogyan tudnak magyarul, sokuk szembesülhetett azzal, hogy a magyarországiak szemében csak az ő állásaikra pályázó jövevények voltak, nem keveseknek gyűlt meg a baja a hosszadalmas és érzéketlen bürokráciával, sőt egyesek még azt is szóvá tették, hogy a magyarországiak nem ünneplik meg elég áhítattal a nemzeti ünnepeket vagy éppen nem mutatnak tiszteletet a *Himnusz* iránt. A legplasztikusabban talán az az utazó érzékelteti az összelményt, aki arról számolt be, hogy egy visegrádi hajóúton a magyarországiak elhúzódtak az erdélyiektől és érezhető, bár nehezen megragadható ellenségességet sugároztak feléjük.¹⁹ Mindez nem változott meg különösebben 1940 után sem. A bécsi döntéssel visszakerült Észak-Erdélyben az anyaországiak megjelenése széles körű panaszáradatot váltott ki, és felerősítette a különbség érzését, miközben a magyarországiak is egyre furcsábbnak látták az erdélyieket, akiket valahogy „elronthattott” a „balkáni” uralom.²⁰

Habár nyilvánvaló, hogy a találkozások során felszínre kerülő ellentétek egyik lényeges oka a magyarországiak és erdélyiek kölcsönös ismerethiánya volt, ez nem változtatott a következményeken. A szűk ablak, amin egymást láthatták, igencsak elnagyolt képet mutatott a másikról. Az erdélyiek leginkább elnyomástól szenvedő magyarok voltak, akik őrzik az igazi magyarságot, a magyarországiak pedig az üldözött erdélyieket feltétel nélkül támogató és szerető, a nemzetállamot megtartó magyarok. Az ebből a szemantikusból fakadó elvárások előterében értelmetlennek tűnő egyéni találkozások csakis felerősíthették az értetlenséget és csalódást, ez utóbbi pedig ráerősített az amúgy is meglévő kritikus szemléletre, főként Magyarország oligarchikus, nem eléggé magyar világának képzetére. A találkozások felülírhatták a nemzeti egység diskurzusát és a különbséget helyezhették előtérbe. Mindennek

¹⁸ ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris, Budapest, 2003. 159–190.

¹⁹ MOL Keleti Akció P1077 8. k. 40.

²⁰ ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2011; EGRY Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. I. m.

volt generációs aspektusa is, a Romániában szocializálódott fiatalok eleve kritikusabban viszonyultak Magyarország társadalmi berendezkedéséhez, és ők már sokszor nem is csalódásként, hanem előzetes várakozásaik megerősítéseként éltek meg negatív tapasztalataikat, majd ezt rendezték el az igazán, autentikusan magyar erdélyiek és a nemzeti felemelésre váró magyarországiak kettősségében.²¹

Később aztán ezt emelte identitáspolitikája középpontjába az Erdélyi Párt, az észak-erdélyi elit és társadalom szervezete. Számukra Erdély küldetése már az anyaország megváltása volt, a helyes és időszerű társadalmi és nemzeti reformok bemutatása. Így lett második bécsi döntés egységesítő aktusából két távoli közösség együttélése, legalább a politikai diskurzusban. Vagy egy kicsit általánosabban fogalmazva, amíg az erdélyiek és magyarországiak fizikailag távol voltak egymástól, addig szimbolikusan inkább közel kerültek, de amint szembesültek egymás világával a maga valójában, csoportjaikat inkább távolinak kezdték látni és láttatni.

Ez utóbbi következtetés egyébként jórészt igaz az erdélyi és regáti románok két világháború közti viszonyára is. Bár az egyesülést, majd Nagy-Románia tényleges megalapítását a dolgok természetes rendjéhez való megtérésként ünnepelték mind Erdélyben, mind az Ókirályságban, részben politikai okokból, részben ismét a találkozások hatására, igen hamar kialakult a két országgrész különbségét hangsúlyozó politikai diskurzus. Noha az első választások után néhány hónapig az erdélyi Román Nemzeti Párt vezette koalíció kormányzott, 1920 tavaszától már ismét a regáti elit vette kézbe a kormányrudat, előbb Alexandru Averescu tábrnok, majd Ion. I. C. Brătianu liberális pártja. Az ókirályságbeli Parasztpárttal egyesült Nemzeti Párt csak 1928 végén jutott hatalomra, de 1933-tól 1937-ig ismét a liberálisok voltak kormányon. A politikai csalódás mellett a beáramló regáti tisztviselők (jó részük ráadásul leszerelt hivatásos katonatiszt),²² vállalkozók viselkedése is indulatokat keltett.

²¹ MOL P1077 13. k. 64., 59., 112–113.

²² Andrei Florin SORA: Être fonctionnaire minoritaire en Roumanie. Ideologie de la nation et pratiques d'État. Irina VAINOVSKI-MIHAI (szerk.): *New Europe College Ștefan Odobleja Program Yearbook 2009–2010*. Bucharest, é. n. 205–232.

A politikai diskurzus igen hamar készen állt, valójában már 1919-ben, a békekonferencia idején kikristályosodott.²³ Eszerint a regáti elit a fanarióták bizantinus hagyományait megörökölt, despotikus csoport, akiket leginkább a nepotizmus mozgat, így a teljesítmény helyett a rokoni kapcsolatokra építenek. Igazi oligarchia ez, ami szorosra zár a teljesítményelvű erdélyiekkel szemben is.²⁴ Amikor a liberális kormány elhatározta, hogy 1922 októberében Gyulafehérvárott királykoronázást tart, a nemzeti pártiak és a liberálisok párhuzamos kampányba kezdtek Erdély városaiban. A nemzeti párti gyűléseken is állandó téma volt a liberális kormányzat despotikus, oligarchikus jellege. Ezúttal már a regátiak etnikai idegenségében találták meg ennek magyarázatát, hiszen, amint azt egy bánsági politikus Lugoson megfogalmazta, a liberálisok eltanulták a görögök, a bolgárok, az oroszok és a lengyelek rossz tulajdonságait.²⁵

Az oligarchikus regátiak és a szabad, ha tetszik, születésüknél fogva demokratikus erdélyiek kettőssége ettől kezdve állandó eleme a nemzeti párti, később nemzeti parasztpárti politikusok diskurzusának. Sőt, ez a felosztás kezdettől fogva erősen etnicizált. Nem pusztán azért, mert eleve csoportkarakterként fogják fel az egyéni tulajdonságokat, hanem azért is, mert explicit módon a regátiakkal keveredett idegen etnikai elemekhez kötik azokat. Ezzel szemben áll a tiszta erdélyi románság – és később a velük

²³ Gábor EGRY: An Obscure Object of Desire: the Myth of Alba Iulia and its Social Functions. In: Claudia-Florentina DOBRE-Ionuț, EPURESCU-PASCOVICI-Cristian Emilian GHIȚĂ (szerk.): *Proceedings of the Conference Myth-Making and Myth-Breaking in History and the Humanities*. Held at the University of Bucharest, 6-8 October 2011. Bucharest, 2012. 9–114. http://www.unibuc.ro/n/resurse/myth-maki-and-myth-brea-in-hist-and-the-huma/docs/2012/iul/02_12_54_31Proceedings_Myth_Making_and_Myth_Breaking_in_History.pdf (letöltve: 2012. augusztus 30.)

²⁴ Caius Brediceanu to Iuliu Maniu, 7 April 1919. Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), București, Fond Vaida-Voevod.; dosar 47, f. 1-2; Alexandru Vaida-Voevod to Iuliu Maniu, 22 April 1919; ANIC, Fond Vaida-Voevod, dosar 45, f. 1-14.; L. BALOGH Béni: Alexandru Vaida-Voevod és a magyar-román együttélés. In HORVÁTH Jenő-PRITZ Pál (szerk.): *Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus* (Kolozsvar, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga. Magyar Történelmi Társulat, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2012. 60–81., 70–72.

²⁵ MOL K-28. 4. cs. 10 t. 1923-T-85, 30.

azonos minőségűnek elismert regáti parasztság.²⁶ Amiből persze az is következik, hogy a szabadság vagy legalábbis a szabadságvágy az erdélyi románok inherens karakterjegye, szemben a despotizmust megszokott ókirályságbeliekkel. Ezért az erdélyiek feladata felszabadítani a regátiakat, hiába is állítják a liberálisok, hogy ők szabadították volna fel az erdélyieket az idegen uralom alól. Következésképp a felszabadítóként tetszelgő, Erdélyben minden pozíciót megszállni akaró regátiak valójában gyarmatosítók, akik ráadásul egy alacsonyabb rendű – balkáni, esetenként egyenesen ázsiai²⁷ – kultúrát akarnak ráerőltetni az erdélyiekre. Mindezt szépen kiegészítette az erdélyi románok kultusza, amit egy lényegében külön – erdélyi román – történelem köré építettek fel, gyakorlatilag ókirályságbeli referenciák nélkül.²⁸ Végül pedig az erdélyi románok közössége spirituálisan összeolvadt kijelölt vezetőjükkel, Iuliu Maniuval.²⁹ (Igaz, Maniu mellől lassan elkopott egykori harcostársai egy része, ők így vagy úgy regáti pártokban találtak új otthonra.)

Mindezt ebben az esetben is alátámasztották az egyéni találkozások tapasztalatai, amelyek a sajtó révén még inkább utat találtak a nyilvánosságba,³⁰ mint Magyarországon az erdélyiek tapasztalatai. A távolság érzése, a különbségek fontossága ebben az esetben is kölcsönös. Az idegenség érzete, a nem kellően erős, autentikus nemzeti jegyek – főként a román peremvidékek, Bihar, Szatmár – lakóinak kapcsán már az 1918 előtti irodalomban is megjelenik.³¹ 1919 után pedig az ide érkező ókirályságbeliek egyik legfontosabb tapasztalataként rögzül, és immár nem csak a periférián, hanem a tiszta és autentikus román tájnak számító Mócvidéken is.³² Az itteni románok nem beszélnek elég jól románul, ellenségesek a

²⁶ Gábor EGRY: An Obscure Object of Desire. I. m. 111–112.

²⁷ L. BALOGH Béni: i. m. 72.

²⁸ Arhivele Naționale Secția Județeană (ANSJ) Mureș, Colecție Manuscrise inventar 75. dosar 158. 17–20. f.

²⁹ Gábor EGRY: An Obscure Object of Desire. I. m. 113–114.

³⁰ ZAHORÁN Csaba: Nagy-Románia és a regionalizmus. Sextil Pușcariu cikksozota az erdélyi kérdésről. *Kommentár*, 2011/3. 96–104.

³¹ Nicolae IORGA: *Neamul Romanesc în Ardeal și Țara Ungurească*. II. k. Minerva, București, 1906.

³² ANIC Minsiterul Justiției, Direcția Judiciară, inventar 1116. dosar 160/1920. 11. f.

regátiakkal, nem elég lelkesek a nemzeti ünnepek megünneplésében, túl sokat érintkeznek a magyarokkal – állítják a panaszok.³³ Ezek a kijelentések a másik oldalról sem maradnak el, a regátiak csak úgy beköltöznek az emberek házaiba, ők követik el a visszaéléseket, lopnak, elhanyagolják a közszolgáltatásokat (például vasút), korruptak, miattuk van a drágaság, hogy csak néhányat soroljak fel a lehetséges és gyakori érvek közül.³⁴

Ezek mögött jól kitapintható a két meglehetősen különböző világ, a két polgári kultúra eltérései és hatásuk a szocializációra. Ez hasonló az erdélyi magyarok fiatal generációjának élményeihez, de amíg ők az uralomváltás után sokkal nyilvánvalóbbá lett különbségek hatására válnak mássá, addig az erdélyi románok az egységesítő politikával szemben, a megszoruló egyéni interakciók hatására döbbennek rá, hogy ezek a különbségek milyen fontosak lehetnek. Az erdélyiek egy jól működő municipiális autonómia keretei közt tanulták a politikát, ezért a centralizációt nem tudják elviselni – mondja Alexandru Vaida Voevod,³⁵ jelezve a politikai szocializáció különbségeinek fontosságát. Csakhogy a szocializációs eltérések sora ezzel alighogy elkezdődött. 1919 után fokozatosan kiderült, hogy az erdélyiek – legalábbis a középosztály – azt a cigányzenét szeretik, amely egy regátinak idegen, sőt még arra is képesek, hogy magyar katonanótákat hallgassanak lelkesen egy román vadászszerep zenekarának előadásában.³⁶ A regáti férfiak erőteljes sminkje leginkább gúnynevekben csapódott le, mint például a „lila ember”.³⁷ Hamar kiderült, hogy az Erdélyben mindennaposnak mondható egyleti élet – például az önkéntes

³³ Például ANIC Direcția Generală a Poliției (DGP) 3/1919–1920. 239–241, ANIC DGP 5/1920. 41–42. f.

³⁴ Gábor EGRY: *Crowding Out: Experiences of Difference, Discourses of Identity and Political Mobilization in Interwar Transylvania*. In: Hans-Christian MANER–Sorin RADU (szerk.): *Parliamentarism in Eastern and South-Eastern Europe during the Interwar Period (1919–1939)*. Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. 2012 (203–224.).

³⁵ Alexandru Vaida Voevod to Iuliu Maniu, May 6, 1919. ANIC Fond Vaida Voevod, dosar 59. 6–10.; lásd még Ion LĂPEDATU: *Memorii și amintiri*. Ediția îngrijită, prefațată și note de Ioan OPRIȘ. European Publishing House, Iași, 1998.

³⁶ ANIC DGP dos. 56/1921 200. f.

³⁷ ANSJ Mureș, Fond Proveniența Familială Lanyi, Lanyi Oszkar jun. dosar 128. 129. f.

tűzoltóságok – egy regáti számára gyanús, különösen ha ezek román tagjai is a németet vagy a magyart használják belső nyelvként.³⁸ És persze az sem volt véletlen, hogy az éttermek, kocsmák, kávéházak, lokálok vasárnapi nyitva tartását errefelé képtelenség volt garantálni. Ha pedig az államhatalom mégis megkísérelte, nagyon könnyen életre keltette a gyarmatosító regátiak és a gyarmatosított erdélyiek ellentétpárjának képzetét. Vagy ahogy egy nagybányai, középosztálybeli román mondta 1921 októberében az istállójába a lovaikat engedély nélkül bekötő regátiakról, a jövevények balkanizálták Erdélyt.

Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is a kezdeti ismerethiány és a nemzeti egység ünnepélyes diskurzusa ütközött össze a különbségek mindennapi tapasztalatával, és ez a tapasztalat ebben az esetben is elég erős volt ahhoz, hogy egy politikai és identitás-diskurzusban is kulcsszerepet kapjon. A másik oldalon pedig a diskurzus és a tapasztalatok kettőssége elég erős volt ahhoz, hogy bizonyos helyzetekben mozgósítson. A parasztok dalokat írtak a drágaságot hozó regátiakról, és azt kívánták, verje meg őket a regáti úristenük, miközben órát jártak rá,³⁹ az erdélyiek gyanakodva méregették regáti útitársaikat a vonaton, és alkalomadtán érzékeltették, hogy nem sok közösséget éreznek velük, és amikor lehetőség adódott, lelkesen verekedtek össze a liberálisok támogatóival.⁴⁰ Talán mindennél beszédesebb azonban a regáti-erdélyi szembenállás mozgósító erejéről a lugosi Sziguranca (Állambiztonság) vezetőjének esete. Miután az első nemzeti parasztpárti kormány beiktatása után heteken keresztül arra hivatkozva kért segítséget Bukaresttől, hogy a városban az utcán inzultálják a regátiakat, az egyik helyi tanító – igaz, ittasan – betört az irodájába, és ráordított: „Puliszkazabáló regáti, menj vissza a regáti puliszkádhoz!”⁴¹

Ezzel együtt az erdélyi románok esetében a generációs különbség valószínűleg fordított lehetett, mint a magyaroknál. A Nagy-

³⁸ ANSJ Timiș. Fond Prefectura Județului Caraș-Severin, dosar 40/1932. f. 1.

³⁹ ANIC DGP 56/1921 57–59.

⁴⁰ ANIC Ministerul Justiției, Direcția Judiciară, inv. 1117. dosar 102/1932. f. 3–4., 7–8.

⁴¹ ANIC DGP dos. 56/1921 173. f.

Romániában felnövő nemzedék egy új nemzetfelfogás jegyében közelebb került regáti társaihoz, a közös középosztályi igények mellett a parasztság felemelésének sokuk által osztott célja egyésítette őket. Mindazonáltal még Észak-Erdély elvesztésének traumája sem volt elég ahhoz, hogy felszámolja a különbségek diskurzusát; az erdélyiek könnyedén éltek azzal az érvel, hogy a tragédia a regátiak tudatlanságának, ebből fakadó rossz politikájának és alkalmatlanságának eredménye és bizonyítéka.

Az sem meglepő, hogy ebben a közegben kínálkoztak a keresztreferenciák, amelyek legalább a diskurzus szintjén közelebb hozhatták egymáshoz az erdélyi magyarokat és románokat. A magyarok ellenállását Nagy-Románia valóságával szemben könnyen be lehetett csomagolni a Nemzeti Párt sajtójában minden napos regátellenes fordulatokba, mi sem volt egyszerűbb, mint az új berendezkedést gyarmatosítónak, balkáninak jellemezni, különösen a közös sérelmek tükrében. Sőt, az első évtizedben még arra is lehetőség nyílt, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlésnek (itt mondták ki Erdély és Románia egyesülését) közös értelmezést és közös erdélyi mitológiát keressenek. Eszerint a Gyulafehérvárott megígért nemzeti autonómiát elsősorban a regátiak akadályozták, és az erdélyiek hatalomra kerülése megoldja az erdélyiek közös gondjait, ahogy természetesen a kisebbségek problémáit is.⁴² Ezt kísérte továbbá egyfajta rácsodálkozás is az új ország Kárpátokon túli részeinek valóságára, nem utolsósorban arra, hogy az ottani románok többsége számára Erdély messzi, idegen világ, ahová talán soha nem jutnak el, és amit inkább egzotikusnak látnak.⁴³

Valamivel bonyolultabb módon sikerült közös pontokat találni a Magyarország-képben, de különösen a harmincas években nem is volt lehetetlen. Az erdélyi román diskurzus Magyarországot – 1918 előtt és után egyaránt – oligarchikus, feudális társadalomnak írta le, amit a dzsentri és az arisztokrácia vezet.⁴⁴ Mint láttuk,

⁴² Gábor EGRY: An Obscure Object of Desire. I. m. 108–110.

⁴³ OSVÁT Kálmán: *Románia felfedezése, Élmények és reflexiók*. Lapkiadó Rt., Cluj-Kolozsvár, 1923.

⁴⁴ EGRY Gábor: Sérelmek, félelmek, kisállami szuverenitás-dogma. A román külpolitikai gondolkodás magyarságképe (1918–1945). *Limes*, 2008/2. 87–98.

az új magyar generáció számára ez a kép nem volt elfogadhatatlan, így akár kapcsolódási pontot is jelenthetett. Másfelől ez a koncepció mutatja meg a legjobban, mennyire rugalmas és helyzettől függő lehetett egy-egy regionális csoport önmeghatározása. Az oligarchikus Magyarország és az oligarchikus Regát képe igen könnyen egymásba érhetett, azt sugallva, hogy az 1918 előtti és 1918 utáni elnyomók lényegileg azonosak. Ha azonban azt kellett kiemelni, hogy az erdélyiek magasabb rendűek, akkor kifejezetten utalni lehetett arra, hogy a dualista Magyarország politikusai – például Tisza István – sokkal komolyabb államférfiak voltak, mint Nagy-Románia bukaresti urai. Éppen ezért azok az erdélyi románok, akik egy Tiszával is sikerrel szálltak szembe, könnyedén le fogják győzni a balkáni oligarchiát.⁴⁵ Így aztán, paradox módon egyszerre lehetett kiemelni a magyarok és a románok Regáttal szembeni egységét, az erdélyiek magasabb rendű voltát és a román–magyar ellentétet. Ugyanakkor 1940-et követően az előbbi dimenzió igencsak vesztett az erejéből, Észak-Erdély visszaszerzését a magyarokkal szembeni román egység látszott biztosítani.

Erdélyiek egymás közt

Mint az előbbiekből kitűnik, diszkurzív szinten mindenképpen volt lehetőség rá, hogy az erdélyiek nemzeti különbség nélkül mindkét anyaországgal vagy nemzeti centrummal szemben, közösen határozzák meg magukat. Ez persze nem fedte el azt, hogy ugyanezek a diskurzusok erdélyi románok és magyarok ellentétét is posztulálták. A mindennapi tapasztalatok pedig mind a harmadik csoporttal szembeni egységet, mind az Erdélyen belüli különbséget alátámasztották. Igaz, ennek megfelelően nem csak a diszkurzív ellentét és a mindennapi ellentét egybeesése, hanem a diszkurzív konfliktus és a mindennapi normalitás kettőssége is társadalmi tapasztalatot jelentett.

⁴⁵ L. BALOGH Béni: i. m. 72.

Az egymással érintkezésbe kerülő magyarok és románok találkozásában potenciálisan ott volt a konfliktus, de ennek kirobbanása – és ezzel együtt egy összetűzés vagy egy bírósági eljárás – nem volt szükségszerű. Számos tényező valószínűbbé, mások kevésbé valószínűvé tették ezt a kimenetelt. Ha a felek ittasak voltak – és ez különösen falun nem volt ritka eset –, hajlamosabbak voltak összeakaszzkodni, majd a másik nemzetiségét tették felelőssé az összeecsapásért. A nyelvtudás hiánya és az ebből fakadó félreértés vagy meg nem értés ugyancsak a konfliktus felé tolta el a találkozások kimenetelét. A magyarul nem tudó románok számára néhány kulcsszó jelezte, hogy a magyarok vélhetően a románokat szidják, noha ez nem feltétlenül volt igaz. Ennek ellenére a káromkodások, vagy éppen az oláh megnevezés sokak számára azt jelentette, hogy őket nemzeti mivoltukban sértegetik.⁴⁶ Ebből azonban gyakran az is következett, hogy a román résztvevők társadalmi helyzete is meghatározta a reakcióikat. Elvégre a magyar nyelvtudás a fiatalabb, állami iskolát végzett és mindenekelőtt a felsőbb iskolákat is megjárta személyek esetében volt inkább jellemző.

Ők voltak azok, akik a korábban már említett középosztályi kultúrában osztoztak a magyar középosztállyal, és ez alapján akár azt is el tudták dönteni, hogy magyar társaik káromkodása vagy oláhozása sértés vagy pedig pusztán a társadalmilag rögzült nyelvhasználat.⁴⁷ A közös középosztályi kultúra azonban több volt a magyar nyelvtudásnál. Valamiféle közös szocializációt is jelentett, a már említett egyleteken és olykor szakmai szervezeteiken túl kiterjedhetett a lokális városi közeghez való viszonyra, és persze része volt a közös szórakozás, a kávéházi kultúra, a sport, a fürdőkultúra vagy éppen a zene és az amatőr zenélés.⁴⁸ Olyan

⁴⁶ EGRY Gábor: „Bozgorok”. Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar–román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában. In: GEBEI Sándor–ifj. BERTÉNYI Iván–RAINER M. János (szerk.): *...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni*. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 366–372.

⁴⁷ ANIC Fond Consiliul Dirigent. Anul 1918. dos. 55/1918 75. f.

⁴⁸ EGRY Gábor: Keresztező párhuzamosok. Etnicitás és középosztálybeli kultúra a két világháború közti Erdélyben. In: BARTHA Eszter–VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl. Tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. L'Harmattan, 2012 (282–302).

köztes teret jelentett, amelyben egyszerre lehetett otthon magyar és román, zárhatták ki onnan a nem erdélyieket, ugyanakkor ez a tér mégsem írta felül a hangsúlyozottan nemzeti intézmények alkotta teret.

Külön kategóriába sorolhatók a szakmai hálózatok. Az ügyvédek esetében igen gyakran előfordult nemcsak az együttműködés, hanem akár a képviselő átadása is. Gyakorlat volt, hogy az ügyvédi megbízások záradéka rögzítette, hogy az adott ügyvédet az adott ügyben egy másik városban ki jogosult teljes joggal helyettesíteni, és a megbízottak közt egyaránt találhatók románok és magyarok. Ugyancsak fontos kiemelni, hogy a közigazgatásban dolgozó kisebbségeket román feletteseik gyakran egy közös közszolgálati ethosz jegyében védték meg az ellenük irányuló és románellenességükkel érvelő támadásokkal szemben.⁴⁹ Végül pedig érdemes megemlíteni, hogy bizonyos keresett szakmákban tevékenykedő kisebbségek adott esetben egyszerre kamatoztathatták a szakmai közösséget és az anyagi helyzetükből fakadó polgári függetlenséget. Így járt el Hexner Béla kolozsvári, izraelita vallású vegyészmérnök is, amikor az 1930-as népszámlálás alkalmával a számlálóbiztos magyar helyett zsidó nemzetiségűnek kívánta rögzíteni. Hexner állítólag felkereste a népszámlálási kormánybiztost, aki maga is vegyész volt, és határozott volt vele,⁵⁰ ami mindenképp bátorságra és öntudatra vall.

Ezzel együtt a két fél viszonya végig aszimmetrikus maradt, legfeljebb az erőviszonyok változtak meg 1940 után. A magyarok kiszorultak a hatalmi pozíciókból és az erdélyi románok nemzetépítő programjának célja éppúgy a kisebbségek társadalmi pozícióinak megszerzése volt, mint a regátiaké. A centralizált államszerkezet mellett helyben legfeljebb informális *modus vivendi* jöhetek létre, ezek pedig szükségképp bizonytalanok voltak. Mindazonáltal a magyarságon belüli generációs váltás rövid időre közelebb hozta egymáshoz a románokat és a magyarokat is.

⁴⁹ Például ANSJ Covasna, fond 9. inventar 2/a, doar 40., 41–42. f. és fond 9. inventar 17. dosar 23. 1. f.

⁵⁰ SERES Attila–EGRY Gábor: Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2011. 104.

A népszolgálat eszméje, Makkai Sándor befelé forduló, önmagát megkereső közössége, a népet felemelő, harmonikus közösség demokráciájának koncepciója lehetővé tette egy olyan Erdély képzetét, amelyben a különböző nemzetek már nem együtt, hanem egymás mellett, saját küldetésükre rátalálva élnek együtt. Ezt a sokat kárhoztatott Magyarország elé is példaként állíthatták.⁵¹ Egy ilyen közösség konkrét jellemzői közt tartották számon a társadalmi válaszfalak lebomlását, a nép – elsősorban a parasztság – felé fordulást és az azok felemelésén munkálkodást. Csupa olyasmit, amit a magyar fiatal generáció vezetői szerint a román nemzet már elvégzett. Éppen ezért egyfajta mintaként lehetett rájuk tekinteni. Sőt, mivel ők mint Erdélyiek mégiscsak részesei voltak ennek a román társadalmi fordulatnak, ez alátámasztotta saját igényüket arra, hogy maguk is példaként szolgáljanak Magyarországnak számára.

Ez azonban csak rövid ideig tartó közeledés volt. 1940 után az észak-erdélyi magyar elit is a románok háttérbe szorítását, a magyarok megerősítését tartotta elsődleges feladatának. Bár a román népet megnyerhetőnek tartotta, a középosztály nacionalizmusát megtörhetetlennek vélte. Ráadásul ez a román középosztály hatalmas veszteségeket is szenvedett a(z) (e)migráció révén. Így aztán az sem meglepő, hogy az 1940 és 1944 közé eső időszakban továbbra is gyakran feljegyzett magyar–román találkozások sorából lényegében kiveszett az a típus, ami korábban a két erdélyi középosztály egységét juttatta kifejezésre Budapesttel vagy Bukaresttel szemben. A korábban sokkal átjárhatóbb erdélyi magyar–román határ mélyebb, fenyegetőbb lett, a regionális elitnek – noha továbbra is megpróbálták saját pozíciójukat megszilárdítani – közelebb kerültek a központhoz a másik nemzet elleni küzdelemben.

⁵¹ Lásd például MOL Keleti Akció P1077 6. k. 200., 8. k. 18., 51., 13. k. 63–64. 69., 87., 116., 100. RAVASZ László: Erdély. *Magyar Szemle*, 1940. október. 225–230.

Régiók, nemzetek

Megkísérelve immár összefoglalni az előzőekben elmondottakat, érdemes elsőként arra emlékeztetni, hogy az Erdély-diskurzusok a vizsgált időszakban kifelé, a nemzeti központok felé elsősorban a távolságot, a különbséget hangsúlyozták. Erdély valódi ismerői saját lakói voltak, és ők voltak jogosultak arra is, hogy irányítsák a tartományt. Ezzel szemben befelé a magyarok és a románok külső csoportként a helyzettől függően jelenhettek meg. A másik – akinek mássága csak részlegesen oldódhatott fel egy közös, főként középosztályi kultúrában – lehetett erőforrás és ellenfél is, akivel szemben éppen a központ biztosít lehetőségeket. A magyarok léte és a közös középosztályi kultúra elemei a románok számára saját, Regáttal szembeni felsőbbrendűségüket igazolta, sőt erre akár a magyar elnyomók képzete is alkalmas lehetett. Az erdélyi magyarok pedig a gyarmatosító, betolakodó, balkáni regátiak képében leltek olyan közös ellenfélre, akivel szemben az erdélyi románok szövetségét kérhették. Másfelől viszont – főként 1940 után – éppen a helyi román és magyar elitek, közösségek szolgáltak erőforrásként, amikor a központtól anyagi forrásokat igényeltek, az ezek jelentette veszélyre hivatkozva. És a központ helyismeretének hiányát kiemelve lehetett azt követelni, hogy az egész nemzet támogatásával az erdélyiek vívják meg a két nemzet harcát. Az azonban megmaradt, hogy a regionális elitek dinamikusán, a helyzettől függően változtathatták Erdély és az erdélyi magyarok vagy románok definícióját.

A mindennapi találkozások közt számos olyanra került sor, amely visszaigazolta ezeket a változó koncepciókat. Éppen ezért feltehető, hogy a diszkurzív szint és a mindennapi etnicitás szintje kölcsönösen hatott egymásra, a tapasztalatok építették is a diszkurzust, és nem csupán arról volt szó, hogy a diszkurzív nemzeti-ségkonstrukciók csapódtak le egy-egy interakció értelmezésében. Ennek a kölcsönös befolyásnak a mértéke azonban a történeti forrásanyag alapján nehezen megbecsülhető.

Lényeges eleme mind a találkozásoknak, mind a diskurzusoknak, hogy az Erdély és a külvilág közt megélt vagy megragadni vélt ellentéteket etnicizálták, a saját nemzeten belüli másik csoport

tagjai esszenciális jellemzőinek tulajdonították. Mindez nemcsak a diskurzusra volt igaz (az erdélyi román elit a regátiak bizantinizmusát vélte történelmileg kialakult nemzetkarakternek, az erdélyi magyar elit pedig az Erdély–Magyarország-különbséget az erdélyi szellem–magyar lélek hasonlóképp esszencialista kettősségében és egyúttal a magyarországiak nem eléggé autentikus voltában remélte tetten érni), hanem a találkozások során is. Ennek megfelelően Erdély mint entitás igen könnyen spiritualizálódhatott, és így feltehető volt, hogy lakóiban maga a földrajzi hovatartozás ténye hozza létre a sajátos karakterjegyeket.⁵²

Ha azonban az ugyanahhoz a nemzethez tartozó erdélyiek és nem erdélyiek különbségei etnicizálódtak, akkor felmerül a kérdés: hol is található meg egy-egy nemzet? Elvégre az ilyen jellegű különbségtétel könnyen elvezethet ahhoz, hogy a két csoportot immár nem egyazon közösség részeinek, hanem külön, azonos lényegű entitásnak látják. Ez annál is könnyebben megeshetett, mert a találkozások tükrében és a diskurzusok alapján Erdély egyik legfontosabb jellemzője mind a román, mind a magyar elit számára az autentikus nemzeti lét volt. Az itt élők képviselték az igazi nemzeti tulajdonságokat és az itt élők mutatták meg a nemzet jövőjét, azt, hogy miként kell megváltoznia a többieknek ahhoz, hogy ők is elérjék az autentikus nemzeti lét állapotát. Csakhogy a központoknak is volt lehetősége befolyásolni a viszonyokat, különösen akkor, amikor a magyar–román konfliktus került előtérbe. Ekkor az Erdélyen kívüliek szerepe felértékelődött. A nemzeten belüli hierarchia sem volt tehát szilárd, éppúgy szituatívnak bizonyult, mint Erdély vagy akár a román és a magyar nemzet és nemzeti önazonosság meghatározása.

Ha azonban Erdély maga is dinamikusan változott, viszont ez a dinamikus változás valamiképp mégis igazolta a létét külön entitásént, akkor az előbbi kérdés másként is megfogalmazható: vajon lehet-e nemzet Erdély, vagy lehet-e külön-külön nemzet erdélyi románokból és magyarokból. Bár a kérdés ilyen formában soha nem merült fel, nem csak a diskurzusok szerkezete és a találkozások értelmezése mutatott erre, hanem a politikai programok

⁵² ANIC DGP dos. 67/1926, 73–77. f. Iuliu Maniu Miron Cristeához, EGry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. I. m.

gyakorlati részei is tartalmaztak ezt sejtető elemeket.⁵³ Így aztán legalább tanulságként felvethető, hogy ha nincs 1940 traumája, amely leszűkítette az Erdély meghatározására szolgáló mezőt is, vajon nem jutott volna el mindkét regionális elit egy külön nemzetépítés igényéig? Annál is inkább érdemes felvetni a problémát, még ha itt nincs is esély válaszra, mert Erdély esete végső soron nem egyedi – centrum és periféria, központ és régió viszonya más-hol és más korokban is hasonló módon rendeződött és alakult.⁵⁴

⁵³ EGRY Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. I. m.

⁵⁴ Steven G. ELLIS–Raingard ESSER: Introduction: Frontiers and Regions in Comparative Perspective. In: Steven G. ELLIS–Raingard ESSER–Jean-François BERDAH–Miloš ŘEZNIK (szerk): *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Pisa University Press, 2009. XIII–XXII.; Miroslav HROCH: Regional Memory: Reflections on the Role of History in (Re)constructing Regional Identity In: Steven G. ELLIS–Raingard ESSER–Jean-François BERDAH–Miloš ŘEZNIK (szerk.): i. m. 1–14.